

Anders Sparrman

-Linnélärjungen som dog i ensamhet-

2004-03-27
Mats Johansson
Distanskurs: Carl von Linné, 5p
Institutionen för biologisk grundutbildning
Uppsala universitet

Innehållsförteckning

1. Inledning.....	3
1.1 Syfte och anledning till valet av ämne.....	3
1.2 Material och avgränsningar.....	3
1.3 Hypotes.....	4
2. Anders Sparrmans liv.....	4
2.1 Biografiska uppgifter.....	4
2.2 Resan med kapten James Cook.....	5
Sverker Sörlin, Det ledsamt är vara ämbetsman. (Kassettband med föredrag från Sveriges Radio 1989-02-04).....	6
3. Personligheten Sparrman.....	7
3.1 Personliga egenskaper.....	7
3.2 De fattiga och de rika.....	7
3.3 Magnetisten.....	8
3.4 Brevskrivaren.....	8
4. Slutsatser.....	9
Källförteckning.....	10
Litteratur.....	10
Hemsidor.....	10
Övrigt.....	10

1. Inledning

Carl von Linné är en av Sveriges mest kända personligheter och det har skrivits mer eller mindre om honom både före och efter hans död på 1700-talet. Många var de upptäckter som han gjorde under sina resor men han hade också stor nytta av sina lärjungar som under sina egna resor inhämtade kunskap och föremål som sedan även Linné fick användning av.

Av Linnés många lärjungar blev flera stycken också berömda och ansedda i samhället, bland de mest kända återfinns t.ex. Carl Peter Thunberg, Pehr Kalm och Daniel Solander. Andra lärjungar blev inte lika kända och rönt inte heller samma framgång socialt trots att de genomförde lika spännande och framgångsrika resor till trakter som för den tiden var relativt okända. Till den senare kategorin kan Anders Sparrman räknas.

1.1 Syfte och anledning till valet av ämne

Då jag för några år sedan höll på och släktforskade på min flickväns förfäder stötte jag ganska omgående på namnet Sparrman. Då namnet är ganska så ovanligt så sökte jag på Internet och fick ett flertal träffar på en av Linnés lärjungar, nämligen Anders Sparrman. Jag försökte genast att ta reda på mera om honom och koppla ihop honom med de Sparrman som jag hittat i släktforskningen. Det visade sig att denna koppling fanns i slutet av 1600-talet då Anders Sparrmans far Erik Sparrman var kusin med min flickväns morfars farfars farfars far.

Syftet med denna essä är dels att kartlägga Anders Sparrmans liv och dels att undersöka varför han inte rönt samma framgång och sociala status som många av de andra lärjungarna.

1.2 Material och avgränsningar

När jag först började söka material om Anders Sparrman så var jag inställd på att det kanske skulle vara sparsamt med uppgifter, litteratur eller artiklar om honom. Efter att ha använt mig av Google¹ på Internet och fått över 800 träffar så insåg jag att så inte var fallet. Förutom alla nätsidor så finns det många böcker där Anders finns omnämnd och flera som han skrivit själv. En annan källa som jag hittade var brevskrivarregistret med bevarade brev på Riksarkivet i Stockholm. Genom att söka på Sparrman fick jag träff i tre olika samlingar. Jag gjorde ett besök på Riksarkivet och beställde fram dessa, som jag då trodde, tre brev för att studera dem. Personalen tog fram två av samlingarna till mig och när jag började titta i den första så innehöll mappen för Sparrmans korrespondens över 100 sidor, den andra samlingen innehöll

¹ <http://www.google.se> 2004-03-27.

bara ett brev men totalt var materialet väldigt omfattande. Förutom detta har jag haft tillgång till en tidigare gjord uppsats om Anders Sparrman och en inspelning av ett radioprogram om samma man.

Med tanke på det omfattande material som finns och det begränsade utrymme som denna essä har till sitt förfogande så ansåg jag mig tvungen att göra skära i materialet. Därför har jag begränsat mig till att studera några av breven som han skrivit samt hämtat fakta från ett par olika böcker och uppsatser, radioprogram samt några hemsidor.

1.3 Hypotes

Anders Sparrman var en man som älskade att åka runt och upptäcka nya saker och se andra delar av världen, dess invånare, djur och växter, likheter och olikheter. Men för att kunna bli omtalat och verkligen erkänd måste dess erfarenheter nedtecknas och kommuniceras till andra människor genom böcker eller att lära ut det till nya studenter. Att skriva om sina upptäckter och ge ut dessa till allmänheten var något som Sparrman inte gjorde direkt när han kom hem från sina resor utan flera skildringar kom inte i tryck förrän in på 1800-talet då människorna mera såg hjältedåd och mod i reseskildringar, hellre än 1700-talets ”magra” beskrivningar med vetenskapen i centrum.

Sparrman var helt enkelt för självständig och kunde inte ”rätta in sig i leden” och det blev förmodligen hans fall. I denna essä skall jag studera Anders Sparrman lite mera ingående och försöka finna svaret på frågan ”Varför han inte lyckades bli lika framgångsrik som många av de andra långväga Linnélärjungarna”?

2. Anders Sparrmans liv

Här kommer nu en kort sammanfattning av Sparrmans liv och leverne. Jag har delat upp detta i ett kort avsnitt om honom och sedan en del där jag beskriver en av hans resor. Den resa som jag valt är hans resa mellan åren 1772 och 1776 nere i Sydafrika och bort mot Australien.

2.1 Biografiska uppgifter

Den 27 februari 1748 föddes en liten pojke i Tensta församling, Upplands län. Föräldrarna var prosten och kyrkoherden i församlingen Erik Sparrman och hans hustru Brita Högbom².

Sparrman började vid universitetet i Uppsala och där väcktes hans intresse för att studera saker och företeelser i naturen. Detta intresse väcktes mycket tack vare Carl von Linnés föreläsningar och det dröjde inte alls länge innan Anders blev en av dennes mest värderade

² Lotta Sparrman, *Anders Sparrman, Resa till Goda Hoppsudden, Södra Polkretsen o omkring Jordklotet samt till Hottentott- o Cafferlanden åren 1772-76*. Specialarbete (Uppsala: 1988) 1.

lärjungar. Han fick snart stora kunskaper i naturhistoria och redan vid 17 års ålder fick han möjligheten att följa med ett fartyg till Ostindien. Året var 1765 och han följde med såsom skeppsläkare. Resan varade i två år och väl hemkommen igen så skrevs han in som elev i kirurgiska societeten och bara efter två år gick han upp och tog det teoretiska provet³.

Genom kontakter från sin första resa fick han ett erbjudande att åka med på en resa till Goda Hoppsudden. Denna, för honom fria resa, gjorde han med Ostindiska kompaniet och seglade iväg i januari 1772 från Göteborg. Han anlände till Goda Hoppsudden i april samma år och stannade kvar till november då han fick ett uppdrag att följa med kapten James Cook på en resa mot sydpolstrakterna. Till denna resa blev han inbjuden av professor Forster. Denna expedition, som beskrivs mera ingående senare i denna essä, återkom till Kap 1775. Därefter gjorde Sparrman besök i hottentotternas och kaffrernas land och tog därifrån med sig en hel del naturföremål. I april 1776 åkte han tillbaka till Sverige igen⁴.

Samma år, d.v.s. 1776, åkte han över till England för att kunna bestämma sina fynd från Afrika. Medan han borta på resor blev han utnämnd till medicine doktor i Uppsala redan 1775 och året efter utnämnd som ledamot i Vetenskapsakademien. Av dem blev han också anställd som intendent för deras naturhistoriska samlingar 1780. Sju år senare genomförde han en resa till Afrika. Denna resa skedde i största hemlighet och målet var att för Gustaf III:s räkning utse en plats som var lämplig för en svensk koloni⁵.

Sparrman jobbar kvar åt Vetenskapsakademien fram till 1798 då en demonstrator utsågs som skulle piffa upp samlingarna. Sparrman tolkade detta som ett övertagande av hans tjänst och sade upp sig⁶. Han blir fattigläkare i Klara församling, Stockholm stad och avlider där den 9 augusti 1820, bara två år efter att han publicerat sista delen i reserapporten från Cooks resa och vistelsen i Sydafrika⁷.

2.2 Resan med kapten James Cook

Sparrman var bara 24 år gammal när han fick möjlighet att följa med fartyget *Stockholms Slott* till Afrika. Trots den unga åldern ansåg Linné att Sparrman var mogen att göra en längre expedition. Skeppet avreste från Göteborgs hamn den 10 januari 1772 och ankom till Kapstaden den 12 april samma år. En annan lärjunge, Carl Peter Thunberg, ankom med ett annat skepp bara några dagar senare. Han var mera erfaren än Sparrman men det fanns också en annan mycket stor skillnad mellan dessa två lärjungar. Medan Carl Peter hade gått om

³ <http://www.lysator.liu.se/runeberg/sbh/b0498.html> 2004-03-27.

⁴ <http://www.lysator.liu.se/runeberg/sbh/b0498.html> 2004-03-27.

⁵ <http://www.lysator.liu.se/runeberg/sbh/b0498.html> 2004-03-27.

⁶ Sverker Sörlin, *Det ledsamt är vara ämbetsman*. (Kassetband med föredrag från Sveriges Radio 1989-02-04).

⁷ <http://www.lysator.liu.se/runeberg/sbh/b0498.html> 2004-03-27.

pengar var det stipendium som gällde för Sparrman. Linné hade hjälpt honom till stipendium men det var så litet att han var tvungen att ta anställning hos en holländare och undervisa dennes sex barn i matematik, franska och geografi. Följden blev att detta tog så mycket tid att Sparrman fick svårt att hinna med sina egna undersökningar⁸.

Den 22 november 1772 seglade *H.M.S. Resolution* ut i sällskap med *Adventure*. Tre vetenskapsmän var med på resan. Dessa var två tyskar, John Reinhold Forster och hans son George och så Sparrman. Det var den äldre Forster som erbjöd Sparrman att följa med och han skulle få resan gratis. Det krävdes sedan lite övertalning för att kapten Cook skulle ta med ytterligare en vetenskapsman⁹. Cook ordnade inte någon hytt till Sparrman när de avreste från Sydafrika utan hade inkvarterat honom i en mörk skrubb¹⁰.

Målet med resan var att söka den mytiska sydkontinenten. När Sparrman fick frågan om han skulle följa med funderade han hela natten och tittade på sin omgivning, det han skulle missta. Han tyckte att det var synd att åka men bestämde sig för att följa med men tänkte återvända och fortsätta sina studier i Kapstaden. Resan gick under tre kampanjer och däremellan låg de i vila vid Nya Zeeland eller reste i närområdet. Sparrman var en observant iakttagare under utfärderna. Resorna gjordes mellan stora isberg och han tittade på isberg och fåglar och observerade att de förstnämnda blev fler och större och de senare allt färre. Han skriver på ett mycket målande sätt när han beskriver landskap och djurliv. Det finns en underfundig och ibland lite skämtsamt utformning av hans skildringar men han hävdade att de inte är osakliga. Han återkommer ofta under resan till slaveri och förtryck. På Tahiti ser han problemen med bl.a. att dödande av barn och människooffer. Maorierna ser han som människoätare och det är problem för honom att utföra deras hälsning som är att gnida näsorna mot varandra, att med sin näsa komma så nära en människoätarens mun. Han jämför deras sätt med de blodtörstiga vikingarna förr i tiden i Norden¹¹.

Sparrman återkom till Sydafrika 1775 och återvände till Sverige 1776. Sin reseberättelse var han inte speciellt snabb att skriva och den första delen kom ut först 1783. Den andra delen dröjde och kom även den att delas upp i två delar, en publicerad 1802 och den andra dröjde ända till 1818¹².

⁸ Bengt Danielsson, *I James Cooks Kölvatten*. (Höganäs: Förlags AB Wiken, 1991) 143.

⁹ Anders Sparrman, *A Voyage Round the World with captain James Cook in H.M.S. Resolution*. (London: William Clowes and Sons, 1953) xi –xx.

¹⁰ Bengt Danielsson, *I James Cooks Kölvatten*. (Höganäs: Förlags AB Wiken, 1991) 144.

¹¹ Sverker Sörlin, *Det ledsamt är vara ämbetsman*. (Kassettband med föredrag från Sveriges Radio 1989-02-04)..

¹² Anders Sparrman, *A Voyage Round the World with captain James Cook in H.M.S. Resolution*. (London: William Clowes and Sons, 1953) xi –xx

3. Personligheten Sparrman

Utifrån materialet skall jag här försöka beskriva personen Anders Sparrman för att kunna finna anledningen till hans sorliga levnadsöde.

3.1 Personliga egenskaper

Sparrman var en man som ofta gick sina egna vägar. Linné hade oftast kontroll på sina lärjungar och deras förehavanden men Anders Sparrman kunde han inte bemästra. Anders var fast i upplysningserans underströmmar och blev också en anhängare av Swedenborgs idéer. Han uppträdde som en socialt ansvarsställande man och trots att Linné verkat för att Sparrman skulle åka till Kap var han inte styrd av sin lärare¹³. Nu skedde denna resa i slutet av Linnés liv och han hade också tappat lite av sin auktoritet på ålderns höst. En av lärjungens plikt var ändå att efter sina resor skriva en reseskildring när han kom tillbaka. Snabbhet att uppfylla denna plikt var inte Sparrmans specialitet. Det visar redovisningen från resorna med Cook där första skriften kom 1783 och de andra två delarna betydligt senare. I radioföredraget sägs att de nedteckningar som han gjorde var noggranna och han var väldigt empirisk och berättade bara sådant som han verkligen såg, Sparrman ifrågasatte tidigare beskrivningar som gjorts om många saker och pekade på att dessa var fantasiprodukter. Dessutom var det inte någon modifierad sanning som han angav utan han ville verkligen inte gömma något utan öppet redovisa sina iakttagelser¹⁴.

En annan egenskap som han tidigt utvecklade, enligt radioföredraget, var en empati för de svaga i samhället och han hade en stark uppfattning om slaveri och de orättvisor som det medför. Detta utvecklades ytterligare när han var i Afrika den andra gången och han påverkade då också sitt resällskap att dela sin uppfattning. När han var i Kap så umgicks han också med alla klasser och hudfärger. Läkarjobbet är också ett exempel på att ta hand om människor¹⁵.

3.2 De fattiga och de rika

Sparrman beskriver i många brev problemen med fattigdomen och de rikas läger. Han fick 1785 en chans att köpa ett botaniskt arbete men han tackar nej på grund av att han inte har pengar till det. Han skriver då att han måste använda sina pengar för att betala sin mors skulder. Skulder som hon fått genom att låta sina barn studera. Han har endast 100 riksdaler i

¹³ Sverker Sörlin, *Apostlarnas gärning. Vetenskap och offervilja i Linné-tidevarvet*. (Linnesällskapets årssammankomst, 1989) 80.

¹⁴ Sverker Sörlin, *Det ledsamt är vara ämbetsman*. (Kassettband med föredrag från Sveriges Radio 1989-02-04).

¹⁵ Sverker Sörlin, *Det ledsamt är vara ämbetsman*. (Kassettband med föredrag från Sveriges Radio 1989-02-04).

lön från Vetenskapsakademien. Detta tyckte inte Sparrman var bra på ålderns höst med tanke på de resor och vetenskapliga insatser som han ändå gjort. Att dessutom lakejen som arbetade åt Akademien hade lika mycket som han i lön men inte ens behövde betala hyra som Sparrman, gjorde inte saken bättre. Lönen hade 1784 sänkts av akademien till dessa 100 riksdaler eftersom de tyckte att Sparrman missköte sig¹⁶.

3.3 Magnetisten

På sin första resa var han fältskär och efter sin resa tog han upp en praktik som läkare på sidan om, mycket beroende på att han behövde pengar för att överleva. Efterhand började han syssla med ockulta saker. Magnetismen var omtalat och Sparrman anammade det när de flesta andra förkastade det. Folk tyckte att Sparrman var en systematisk man men utan det förståndiga i sinnet så de tyckte inte att det var underligt att han började med magnetism. Tolkningarna av magnetiskt flöde var många, från att kunna få kontakt med andar till att bota sjukdomar. Sparrman talar om det som ett "Kristendomens fluidum" både en andlig aspekt och ett sätt att bota¹⁷.

3.4 Brevskrivaren

Genom att studera några brev så ser man att Sparrman i de allra flesta fall är mycket ödmjuk och underordnar sig brevmottagarnas högre ställning. Det finns många exempel på beklagan över sin fattiga situation och dessutom talar han i några brev om magnetismen och dess läkande effekt. Exempel på hans underordnande för högre ståndspersoner finns i följande brev skrivet till Stefan Bennet (1751-1810)¹⁸.

*Högvåltne Herr Excellens samt Commendense af Kongl. Majsts. Orden
Eders Excellens nådiga skrifvelse af den 13de hade jag äran den 22 här i Carlscrona inhändig samt samt får äran neilägga vördsamsta tacksegelser för Eders Excellens gynsamma utydningar och yttranden öfver min välvilja och obetydeliga åtgärd, samt för de glada och fägnesamste underrättelser om Hennes Nådes förbättrade hälsa sosom och för den Nådiga invitationen den jag visserligen skak profitera af vid min D.V. uppresa genom Nyköping om circa 8 Dagar.*

Vidare kan man i samma brevs avslutning få en inblick i hans tro och övertygelse om det bra med magnetism.

... åtminstone i det närmsta tillfrisknad så i anledning af hvad genom Eders Excellence redan är effeiturad av Eders Excellence täks berättas som den naturlig försekrans jag från början gjorde mig därom att neml. med så mycken god vilja kraftig Tro och Kännedom af saken som Eden Excellence porsederade han ej annat kunde än snart göra framsteg med en så moralisk och Religieus Actris som magnetisnen är...

¹⁶ Sverker Sörlin, *Det ledsamt är vara ämbetsman*. (Kassetband med föredrag från Sveriges Radio 1989-02-04).

¹⁷ Sverker Sörlin, *Det ledsamt är vara ämbetsman*. (Kassetband med föredrag från Sveriges Radio 1989-02-04).

¹⁸ Bennetska släktgillet arkiv I, *Brev från Anders Sparrman till Stefan Bennet*. 1789-07-23.

Brevet är undertecknat *Åldra Ödmjuksta Tjenarare And: Sparrman* och daterat Carlsrona d 23 juli 1789.

4. Slutsatser

Sparrman var en man som tyckte om att göra resor och hitta nya saker och fenomen. Gängse regler och kutym intresserade inte honom och han gick sina egna vägar. Detta ogillades förmodligen av etablissemanget och medförde att han fick stå tillbaka för andra vetenskapsmän som bättre ”rättade in sig i leden”. Han skrev ner noggranna beskrivningar men var väldigt långsam och förmodligen ointresserad av att gå vidare och publicera sina rön och på så sätt få erkännande av omvärlden. Dessutom hade han ett stort intresse av människor och orättvisor som fanns i samhället. Det var nog inte bara för att kunna överleva själv som han tog sig an tjänsten som fattigläkare i Stockholm och dessutom var han en relativt aktiv förkämpe mot slaveri. Det senare var nog en av anledningarna till att han gjorde sin andra resa till Afrika. Han hade också ett ogillande mot adeln och överklassen och deras sätt att stifta regler och gynna vissa människor. Dessutom ansåg han att etablissemanget försummat honom när de inte velat ge honom några bättre befattningar än vad han fått trots de upptäckter som han gjort i deras tjänst.

Källförteckning

Litteratur

Danielsson, Bengt, (1991): *I James Cooks Kölvatten*. Höganäs: Förlags AB Wiken.

Sparrman, Anders, (1953): *A Voyage Round the World with captain James Cook in H.M.S. Resolution*. London: William Clowes and Sons.

Sparrman, Lotta, (1988): *Anders Sparrman, Resa till Goda Hoppsudden, Södra Polkretsen o omkring Jordklotet samt till Hottentott- o Cafferlanden åren 1772-76*. Specialarbete. Uppsala.

Sörlin, Sverker, (1989): *Apostlarnas gärning. Vetenskap och offervilja i Linné-tidevarvet*. Linnesällskapets årssammankomst, 1989.

Hemsidor

<http://www.google.se> 2004-03-27.

<http://www.lysator.liu.se/runeberg/sbh/b0498.html> 2004-03-27.

Övrigt

Bennetska släktgillet arkiv I, Stephan Bennet, (1789): *Brev från Anders Sparrman till Stefan Bennet*. RA/720082.002.

Sörlin, Sverker, Kassetband med föredrag från Sveriges Radio, *Det ledsamt är vara ämbetsman*. 1989-02-04.